

РОЗВИТОК САМООЦІНКИ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ДІЯЛЬНОСТІ З ВИСОКИМ РОЗВИВАЛЬНО-ТВОРЧИМ ПОТЕНЦІАЛОМ

Загурська І.С.

Житомирський державний університет імені Івана Франка

У статті аналізується розвиток самооцінки творчих здібностей залежно від особливостей організації провідної діяльності молодшого шкільного віку – навчання. Встановлено, що ті види навчальної діяльності, які мають вищий розвивально-творчий потенціал (розвивальне навчання, заняття в гуртках), у більшій мірі сприяють розвитку творчих здібностей і, відповідно, їх самооцінки.

Ключові слова: учбово-творча діяльність, розвивально-творчий потенціал, самооцінка творчих здібностей, суб'єктно-ціннісний рівень самооцінки.

Постановка проблеми. Молодший шкільний вік є періодом активного пізнання та порівняння себе з іншими в навчальній діяльності, основою якої має бути самостійність учнів, спрямована на відкриття суб'єктивно нових закономірностей, формування понять, розвиток теоретичного мислення. У вітчизняній психології склалася традиція аналізу самооцінки як комплексного особистісного утворення. Оскільки структура особистості не є однокомпонентною, то маючи на меті дослідити особистісну самооцінку, ми радше отримуємо дані про загальний рівень самоповаги чи самоприйняття себе, аніж проаналізуємо власне самооцінку. Існує необхідність додаткових досліджень, які б дозволили проаналізувати самооцінку окремих компонентів структури особистості.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми. Дослідження були спрямовані в основному на вивчення самооцінки як складової контрольної-оцінної компонента навчальної діяльності (М.Й. Боришевський, П.Р. Чамата); на виявлення залежності самооцінки від рівня сформованості навчальної діяльності та міри орієнтації на способи діяльності і спілкування (Т.Ю. Андрущенко, А.В. Захарова); на зв'язок самооцінки зі шкільною успішністю (Н.Е. Анкудінова, Г.І. Ліпкіна) та з рівнями рефлексії (І.Н. Семенов, С.Ю. Степанов). Аналіз самооцінки окремих складових структури особистості проводився переважно в контексті вивчення ціннісно-моральної сфери (А.М. Богуш, О.С. Монке,

Г.І. Морєва, С.Г. Якобсон). У новому світілі проблему самооцінки почали аналізувати в руслі системи розвивального навчання (В.В. Давидов, О.К. Дусавицький, Д.Б. Ельконін, Г.А. Цукерман та ін.). Розвиток самооцінки в першу чергу розглядається в процесі становлення учнів як суб'єктів учбової діяльності та як умова активного включення молодших школярів у творчу діяльність.

Розвиток особистості в молодшому шкільному віці ми розглядаємо нерозривно із розвитком самооцінки творчих здібностей, тому що в окремих випадках показники самооцінки можуть бути індикаторами напрямків і кризових моментів у розвитку здібностей [9]. У результаті теоретичного аналізу було встановлено, що самооцінка творчих здібностей імпліцитно присутня в таких критеріях творчості в учінні як суб'єктивно нові знання, ціннісне ставлення до знань, рефлексивність та суб'єктивність в учбовій діяльності, самостійність та оригінальність у вирішенні навчальних завдань (В.В. Давидов, В.О. Моляко, А.З. Рахімов, В.І. Слободчиков, Г.А. Цукерман).

Виділення не вирішених раніше частин аналізованої проблеми. Важливою умовою розвитку самооцінки творчих здібностей молодших школярів є діяльність з високим розвивально-творчим потенціалом, яку ми означили як учбово-творчу діяльність. Її особливістю, яка зближує учіння з власне творчою діяльністю, окрім суб'єктивно відкритих знань, є пріоритет соціальної значимості результатів. В учбово-творчій діяльнос-

ті визначальними є співробітництво між учнями, визнання та поцінування успіхів вчителями та ровесниками, ціннісний обмін, ціннісна підтримка, високий рівень соціальної рефлексії.

Формулювання завдань дослідження. У здібностей є дві основні форми прояву. Це зовнішньо-результативна і внутрішня – суб'єктивна, яка прямо пов'язана із самооцінкою. Нам важливо було виявити залежність динаміки самооцінки творчих здібностей від способу організації навчальної діяльності (традиційна та розвивальна системи навчання, заняття в гуртках).

Виклад основного матеріалу дослідження. Використання психо-семантичної методики [6] та методики вивчення динамічних механізмів розвитку творчих здібностей [9] дозволило проконтролювати розвиток різних рівнів самооцінки творчих здібностей та виділити на кожному рівні компоненти самооцінки та їх функції. На Рис. 1. представлено основні тенденції розвитку самооцінки творчих здібностей учнів.

У відсотках показано частку ціннісних конструктів, які визначають відповідний вид самооцінки. З метою ілюстрації впливу розвивально-творчого потенціалу діяльності на характер виділених тенденцій, до аналізу залучено результати дослідження самооцінки здібностей учнів, які навчаються за традиційною системою.

Основою самооцінки творчих здібностей першокласників, які навчаються за розвивальною системою, є самооцінка особистісної відповідності та самооцінка

учбових здібностей. Процес формування самооцінки особистісної відповідності пов'язаний з усвідомленням та вмінням виділяти особистісні якості в себе та інших. Наше дослідження показало, що на початку шкільного навчання особистісні якості, які приписують собі досліджувані, відображають характеристики соціальних очікувань (доброта, правдивість, акуратність тощо). Етично-моральний компонент самооцінки особистісної відповідності в цей час має функцію підтримання досягнутого раніше рівня самооцінки. До кінця навчального року спостерігається стрімкий розвиток соціальної рефлексії у досліджуваних розвивальних класів та досліджуваних, що займаються в гуртках (кількість виділених особистісних якостей у середньому збільшується від 4 до 12). Основним якісним показником розвитку соціальної рефлексії є вміння розмежовувати особистісні якості, що позначають соціально бажані форми поведінки («вчитель каже, що потрібно бути...»), та якості, які є особистісно цінними, необхідними для підтримання конструктивних стосунків («вміти похвалити», «вміння допомогти», «не насміхатися»).

Аналізуючи особистісно-ціннісний компонент соціальної рефлексії, ми виявили таку тенденцію: на початку навчання у першому класі учні виділяють соціально бажані форми поведінки у школі, зміст яких пояснюють лише поверхово. Бажані форми поведінки учні найчастіше описують за допомогою таких конструктів: «не викрикує», «тихо поводить», «не плачуть», «посміхаються»,

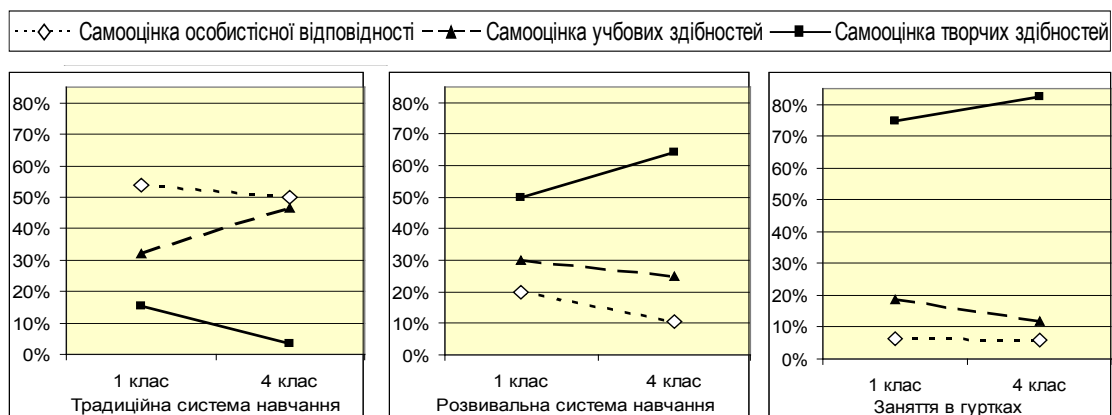

Рис. 1. Динаміка самооцінки здібностей у молодшому шкільному віці

«не б'ється» тощо. Пояснення переважною більшістю першокласниками традиційних класів змісту виділених форм поведінки, свідчить про певну деструктивність у сприйманні процесу навчання – точне відтворення поданої вчителем інформації є, на думку учня, гарантією шкільної успішності («Розумні ті учні, які багато знають, бо постійно вчать все напам'ять. Оцінки гарні мають, бо розповідають все, як у книжці, постійно ввічливо говорять», «Знати, як оцінювати – це значить знати, як ставити оцінки. Оцінки ставлять за те, що учень гарно відповідає (так, як у книжці)»). Особистісні якості, які виділяють учні, передусім слугують для підтримання стосунків (доброта, чесність, ввічливість, дружелюбність тощо). Всі описані приклади підтверджують те, що у структурі самооцінки особистісної відповідності особистісні якості морального змісту виконують компенсаторну функцію по відношенню до вмінь та здібностей. Відсутність зв'язку між особистісними якостями і діяльністю, в якій ці якості можуть розвиватися, є однією з причин шкільної дезадаптації та ознакою кризових моментів у розвитку самооцінки учбових та творчих здібностей.

Практично-когнітивний рівень самооцінки учбових здібностей, функцією якого є усвідомлення учбових дій як засобів підтримання самооцінки, більш характерний для учнів традиційних класів. Параметри самооцінки здібностей у цьому випадку задаються вчителем. Дослідженням встановлено, що для молодших школярів, які навчаються за традиційною системою, зовнішні параметри самооцінки не завжди стають внутрішніми регуляторами розвитку самооцінки здібностей. Однією з причин цього є виявлена нами тенденція до відстрочення інтеграції засвоєних учбових дій у структуру самооцінки. Це означає, що усвідомлення учбових дій як засобів підтримання самооцінки відбувається набагато повільніше. У зв'язку з цим, у більшості учнів традиційних класів переважає самооцінка учбових здібностей, аніж самооцінка творчих здібностей. Ефект відстроченої інтеграції в самооцінку набутих вмінь ілюструється також поясненнями молодших школярів змісту виділених учбових здібностей («Вирішувати задачі – зна-

чить зробити так, як каже вчитель. Це для того, щоб відповідь співпала із тією, що в кінці книжки», «Рахувати – знати цифри по порядку», «Писати – знати літери, поєднувати їх у склади»). Серед виділених дій не вказано розумових операцій, що є імовірною причиною низького рівня усвідомлення учбових здібностей та їх відстроченої інтеграції в самооцінку.

На відміну від учнів традиційних класів, для учнів, які навчаються за розвивальною системою, та учнів, які займаються в гуртках, виділені вміння є внутрішніми регуляторами розвитку самооцінки учбових здібностей та мають актуальний характер лише у першому класі. Іншими словами, першочерговий розвиток теоретичного мислення зумовлює усвідомлення та розуміння доцільності ряду учбових дій (читати, писати, рахувати тощо), на основі чого розвивається рефлексія учбових здібностей. З другого по четвертий клас досліджувані до групи актуальних та перспективних вмінь починають відносити вміння, які можуть бути включені у структуру творчих здібностей («писати вірші», «розробляти сценарії до вистав», «малювати картини», «грати в шахи» тощо).

Самооцінка творчих здібностей є психологічною надбудовою над самооцінкою особистісної відповідності та самооцінкою учбових здібностей. Суб'єктно-ціннісний рівень самооцінки творчих здібностей виявлено в учнів, які займаються в гуртках та в учнів, які навчаються за розвивальною системою. Відмічено позитивну динаміку розвивальних, творчих, соціальних та ціннісно-регулюючих компонентів у структурі самооцінки досліджуваних цих груп: від першого до четвертого класу кількість зазначених компонентів зростає вдвічі. Суб'єктно-ціннісний рівень самооцінки базується передусім на взаємодії діяльного та соціального компонентів, функціями яких є, відповідно, соціальне визнання досягнень та діяльно-рефлексивна функція.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У результаті дослідження ми дійшли висновку, що розвивально-творчий потенціал учбової діяльності виявився вищим у класах розвивального навчання та в гуртках, де, порівняно з

традиційним навчанням, повніше представлено взаємодію соціальних і діяльнісних компонентів розвитку здібностей (усвідомлення критеріїв визнання, соціальне співробітництво, ціннісна підтримка, ціннісний обмін, представленість у просторі самооцінки творчих здібностей референтних осіб, високий рівень рефлексії здібностей, соціальної рефлексії та усвідомлення можливостей розвитку власних здібностей), що, в свою чергу, стимулює суб'єктно-ціннісну активність особистості, спрямовану на розвиток творчих здібностей, і, відповідно, їх самооцінки.

У структурі самооцінки учнів, які навчаються за традиційною системою, на відміну від учнів, які навчаються за розвивальною системою та учнів, які займаються в гуртках, переважають етично-моральний та практично-когнітивний компоненти. Змістові характеристики

етично-морального компонента пов'язані з позитивною зовнішньою оцінкою, з дотриманням соціально бажаних норм поведінки, насамперед це стосується слухняності та скромності. Змістові характеристики практично-когнітивного компонента стосуються зовнішніх, заданих вчителем критеріїв самооцінки, а також відстроченої інтеграції в самооцінку набутих вмінь (вміння читати, писати, рахувати тощо).

Проведене дослідження не претендує на вичерпний аналіз усіх аспектів складної та багатопланової проблеми розвитку самооцінки творчих здібностей. Перспективи дослідження вбачаються у подальшому ґрунтовному аналізі рівнів та умов розвитку самооцінки творчих здібностей у молодшому шкільному віці, а також у розробці стандартизованого опитувальника для виявлення особливостей самооцінки творчих здібностей.

Список літератури:

1. Анкудинова Н.Е. Об особенностях оценки и самооценки учащихся 1-4 классов в учебной деятельности / Н.Е. Анкудинова // Вопросы психологии. – 1968. – №3. – С. 131–138.
2. Богуш А.М., Монке О.С. Формування оцінно-етичних суджень у дітей старшого дошкільного віку. – Одеса: ПНЦ АПН України, 2002. – 239 с.
3. Боришевський М.Й. Індивідуальні відмінності самоконтролю в поведінці молодших школярів / М.Й. Боришевський // В кн.: Психологія. Республіканський науково-методичний збірник. Вип. 6. – К., 1968. – С. 74–82.
4. Давыдов В.В. Нерешенные проблемы теории учебной деятельности / В.В. Давыдов // Развивающее образование. Том II. Нерешенные проблемы развивающего образования. – М.: АПК и ПРО, 2003. – С. 7–14.
5. Дусавицкий А.К. Развивающее образование: теория и практика. Статьи. – Харьков, 2002. – 146 с.
6. Загурська І. С., Музика О.Л. Застосування психосемантичних методів при дослідженні самооцінки молодших школярів / І. С. Загурська, О.Л. Музика // Духовність як основа консолідації суспільства: Міжвідомчий науковий збірник. – К.: Інститут “Проблеми людини”, 1999. – Т.16. – С. 266–275.
7. Захарова А.В., Андрущенко Т.Ю. Исследование самооценки младшего школьника в учебной деятельности / А.В. Захарова, Т.Ю. Андрущенко // Вопр. психологии. – 1980. – №4. – С. 90–99.
8. Моляко В.А. Творческая конструктология (пролегомены). – К.: «Освіта України», 2007. – 388 с.
9. Музика О.Л. Рефлексія та ціннісна підтримка розвитку здібностей: підходи до побудови методики дослідження / О.Л. Музика // Творчий потенціал особистості: проблеми розвитку та реалізації: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції / О.Б. Терезина, П.Ю. Лепський. – К., 2005. – С. 187–190.
10. Рахимов А.З. Формирование творческого мышления школьников в процессе учебной деятельности: Учеб. пособие по спецкурсу. – Уфа, 1988. – 167 с.
11. Слободчиков В.И. О нормативном статусе учебной деятельности (логико-психологический анализ) / В.И. Слободчиков // Развивающее образование. Том II. Нерешенные проблемы развивающего образования. – М.: АПК и ПРО, 2003. – С. 29–43.
12. Степанов С.Ю., Семенов И.Н. Проблема формирования типов рефлексии в решении творческих задач / С.Ю. Степанов, И.Н. Семенов // Вопросы психологии. – 1982. – №1. – С. 99–103.
13. Цукерман Г.А. Что развивает и чего не развивает учебная деятельность / Г.А. Цукерман // Вопросы психологии. – 1998. – №5. – С. 68–81.
14. Чамата П.Р. Самосвідомість та її розвиток у дітей. – К.: Знання, 1965. – 48 с.
15. Якобсон С.Г., Морева Г.И. Образ себя и моральное поведение дошкольников / С.Г. Якобсон, Г.И. Морева // Вопросы психологии. – 1989. – №6. – С. 34–42.

Загурская И.С.

Житомирский государственный университет имени Ивана Франко

РАЗВИТИЕ САМООЦЕНКИ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ С ВЫСОКИМ РАЗВИВАЮЩЕ-ТВОРЧЕСКИМ ПОТЕНЦИАЛОМ

Резюме

В статье анализируется развитие самооценки творческих способностей зависимо от особенностей организации ведущей деятельности младшего школьного возраста – учения. Установлено, что те виды учебной деятельности, которые имеют высший развивающе-творческий потенциал (развивающее обучение, занятия в кружках), в большей мере содействуют развитию творческих способностей и, соответственно, их самооценки.

Ключевые слова: учебно-творческая деятельность, развивающе-творческий потенциал, самооценка творческих способностей, субъектно-ценностный уровень самооценки.

Zagurska I.S.

Zhytomyr Ivan Franko State University

THE DEVELOPMENT OF SELF-ESTEEM OF CREATIVITY ABILITIES OF THE PUPILS OF PRIMARY SCHOOL WITH HIGH CREATIVITY-DEVELOPMENT POTENTIAL

Summary

In the article the development of self-esteem of creative abilities is analyzed in depending of the organizational peculiarities of studying as leading activity of pupils of primary school. It was stated that those kinds of studying activities that have the highest evolving and creative potential contribute much more to the development of creative abilities and their self-esteem as well.

Key words: studying and creative activity, evolving and creative potential, creative abilities self-esteem, subject-evaluative level of self-esteem.